

«Comerciar en femení». La identitat de les empresàries a la Barcelona del segle XVIII*

per Marta V. Vicente

RESUM:

A partir de l'anàlisi de documents notariaus, súpliques al rei i peticions a la Junta de Comerç, aquest article estudia com un grup de dones de la Barcelona moderna van poder reclamar una identitat empresarial en emfatitzar els seus vincles familiars amb comerciants o homes de negocis. Dones com Paula Llorens, Rita Gerle i Rosa Fragonals utilitzaren models coneguts i respectats per les autoritats (el de la pobra vídua, la dona de valor o la mare de família) per aconseguir una autoritat professional reconeguda i valorada per les seves comunitats.

PARAULES CLAU:

Autoritat femenina, comerç, dona, fàbrica, família, identitat femenina, treball.

ABSTRACT:

Through the analysis of notarial documents, pleas to the king and petitions to the Junta de Comercio, this article studies how a group of women in early modern Barcelona could claim an identity as businesswomen by emphasizing their family links with merchants and businessmen. Women like Paula Llorens, Rita Gerle and Rosa Fragonals used familiar models respected by their authorities (the poor widow, the brave woman or the mother of the family) to achieve the kind of professional authority their communities recognized and valued.

KEY WORDS:

Commerce, factory, family, women, women's identity, women's authority, work.

En aquest article vull analitzar el tema de la possible existència d'una identitat femenina, a la vegada que empresarial, a l'edat moderna. És a dir, la pregunta que em plantejo és: podem parlar de l'existència d'una *dona empresària* o *dona de negocis* en l'Espanya de l'edat moderna? Per contestar aquesta pregunta examinaré el llegat textual (documents notariaus, súpliques al rei i peticions a la Junta de Comerç) d'un grup de dones a la Barcelona moderna, un dels princi-

* Una versió anterior d'aquest article es va publicar com a «Textual uncertainties: The written legacy of women entrepreneurs in eighteenth-century Barcelona», M. V. VICENTE i L. CORTEGUERA (eds.), *Women, Texts and Authority in the Early Modern Spanish World*, Aldershot, Ashgate, 2003, 183-95.

pals centres comercials en tot l'imperi espanyol. En el seu conjunt, aquests textos revelen una identitat ambigua: d'una banda, les dones reclamaven un lloc en l'espai públic del món comercial, però, de l'altra, ho feien sense renunciar a l'ideal de la dona respectable dedicada a les obligacions de la llar. Aquestes dones van intentar reconciliar les contradiccions entre ambdues facetes descrivint les seves activitats comercials com part de les seves responsabilitats com a vídues a càrrec del govern de la propietat familiar.

A l'edat moderna, les dones que participaven per compte propi en el món dels negocis, una àrea dominada pels homes, no gaudien d'una identitat professional pròpia. *Negociar* no era treball de dones sinó d'homes, de manera que no és sorprenent que els individus de l'Espanya moderna no tinguessin en el seu vocabulari l'equivalent a la nostra *dona de negocis*. Tampoc no hi havia un equivalent femení per a *comerciant* o *mercader*. El *Diccionario de Autoridades* de 1732 definia *negociante* com un home que traficava amb mercaderies, gèneres o diner per a incrementar la seva fortuna. En canvi, la paraula *comerc* tenia unes connotacions molt diferents en relació a les dones: per a elles comerciar era prendre part en «*comunicación ilícita o el comercio que un hombre tiene con una mujer*».¹ Les dones que treballaven en el mercat, les peixateres i les bugaderes eren vistes com dones vulgars i de dubtosa reputació.² Les dones de famílies artesanes podien treballar a la botiga del mestre sense haver de sortir de casa; però treballar fora de casa representava un gran risc per a les dones en facilitar un major contacte físic, i per tant sexual, amb homes fora de l'àmbit familiar. S'esperava que només mestres, oficials, aprenents i minyones haguessin de sortir de la casa para anar a treballar.³

1. *Diccionario de Autoridades*, vol. 4, Madrid, Real Academia Española, 1964 [1732]. Les dones que participaven en comerç públic en l'edat moderna a Espanya, igual que en altres països d'Europa, arriscaven la seva reputació; vegeu L. ROPER «"The common man", "The common good", "Common women": gender and meaning in the German reformation», *Social History* 12, 1987, 1-21.

2. Per a un estudi sobre les crítiques morals vers les dones que treballaven al mercat a Nantes vegeu G. BRUNELLE, «Policing the monopolizing women of early modern Nantes», *Journal of Women's History*, vol. 19, 2 (estiu 2007), 10-35. Sobre identitats femenines vegeu N. ZEMON DAVIS, «Women in the crafts in sixteenth-century Lyon», *Feminist Studies*, vol. 8, 1 (primavera 1982), 46-80; C. L. LOATS «Gender, guilds, and work identity: perspectives from sixteenth-century Paris», *French Historical Studies*, vol. 20, 1 (hivern 1997), 15-30; D. M. HAFTER, «Female masters in the ribbonmaking guild of eighteenth-century Rouen», *French Historical Studies* 20, 1997, 1-14; D. DUMONT, «Women and guilds in Bologna: The ambiguities of "marginality"», *Radical History Review* 10, 1998, 4-25.

3. Per al tema de les dones artesanes a la Barcelona moderna vegeu M. V. VICENTE, «Mujeres artesanas en la Barcelona moderna», *Las Mujeres en el Antiguo Régimen: Imagen y Realidad*, Barcelona, Icaria, 1994, 59-90; i «Images and realities of work: women and guilds in early modern Barcelona», A. SAINT-SAËNS i M. SÁNCHEZ (eds.), *Spanish Women in the Golden Age: Images and Realities*, Westport, Conn., Greenwood, 1996, 127-139; per al tema de les dones empresàries vegeu A. SOLÀ «Las mujeres y sus negocios en el medio urbano», I. MORAN (ed.), *Historia de las mujeres en España y América Latina*, 3 vol., Madrid, Cátedra, 2006, 382-403.

Com a conseqüència, normalment una dona que desitjava ser respectada per la seva comunitat no es definia a si mateixa com a *dona de negocis* directament. Això no significa que no existissin dones empresàries en la Barcelona del set-cents. De fet, el nombre d'aquestes dones —la majoria d'elles «invisibles» en la documentació— suposava un percentatge important del total d'individus dedicats al comerç i a la indústria. El que va ocórrer és que els senyals d'identitat d'homes i dones com a empresaris i empresàries eren distints. Aquestes dones van poder reclamar una identitat professional com a empresàries, encara que a primera vista la seva intenció era negar dita identitat, en emfatitzar els seus vincles familiars amb comerciants o homes de negocis. D'aquesta manera, la identitat laboral d'una dona es tramitava a través dels seus vincles familiars. Per això, l'empresària que volia ser escoltada i respectada per la comunitat de negociants, havia d'aparèixer davant la citada comunitat com a vídua, mare o filla, independentment del seu rol comercial o industrial.

La historiografia espanyola dels últims anys ha produït estudis excel·lents que analitzen la condició de les dones a l'edat moderna. Autors i autores com Mónica Bolufer, Carmen Sarasúa o Isabel Morant, per mencionar-ne alguns, han conclòs que les relacions familiars van ser el principal element en la formació d'una identitat com a dona.⁴ En aquest article vull complementar aquesta tradició historiogràfica aportant un nou element d'estudi. El meu interès és analitzar el «joc textual» i de paraules que aquestes dones van aprendre a utilitzar per a aconseguir el que semblava impossible: obtenir els mateixos beneficis que els homes empresaris i de negocis, encara que sent considerades dones de famílies alienes a aquests quefers. El meu enfocament és, doncs, l'anàlisi del llenguatge emprat per aquestes dones i la seva utilització de models coneguts i respectats per les autoritats (el de la pobra vídua, la dona de valor o la mare de família) per arribar a entendre el perquè d'aquesta identitat dual. Així doncs, les històries de les tres dones que analitzaré, Paula Llorens, Rita Gerle i Rosa Friginals, són el centre de la meua anàlisi i en la mesura del possible he volgut deixar-les parlar a elles mateixes perquè ens puguin explicar les seves històries. Els documents procedeixen dels arxius notariaus, municipals i documentació reial, textos que encara que mediatitzats per homes, apunten com les dones es presentaven a sí mateixes davant les autoritats.

La vídua Llorens suplica al rei

El 1799, la vídua Paula Llorens suplicava a Carles IV que li donés un permís especial per a poder deixar el seu carro i cavall als seus dos gendres. L'any ante-

4. M. BOLUFER, *Mujeres e Ilustración: La construcción de la feminidad en la España del siglo XVIII*, València, Institució Alfons el Magnànim, 1998; I. MORANT i M. BOLUFER, *Amor, matrimonio y familia: La construcción histórica de la familia moderna*, Madrid, Ed. Síntesis, 1998; C. SARASÚA, *Criados, nodrizas y amos: El servicio doméstico en la formación del mercado de trabajo madrileño, 1758-1868*, Madrid, Cátedra, 1994.

rior, una provisió del virrei havia reconegut el dret exclusiu del gremi de carreters de mar per a transportar gèneres des de la «*playa y puerto*» de Barcelona. Qualsevol persona podia transportar els seus propis gèneres en el seu propi carro, però el que Paula volia, prestar el seu carro i cavall als seus dos gendres confiters, desafiava els privilegis del gremi de carreters de mar.⁵ Per això, Paula primer havia demanat permís especial el maig del 1798 al virrei de Catalunya. Quan la seva petició fou denegada la vídua Paula Llorens apel·là directament al rei.

En la seva súplica al rei, inusualment llarga (unes disset pàgines), Paula es presentava a si mateixa com una mare vídua preocupada principalment pel benestar dels seus fills. Havia prestat als seus gendres la considerable suma de 15.000 lliures per al seu negoci de confiters, el qual ella considerava com si fos seu. Tot el que aquesta vídua volia del rei era que se li permetés, «*tanto y mientras viva*», usar del seu cavall i carro per a ajudar els seus gendres a estalviar en despeses, i per tant, augmentar la prosperitat dels seus fills polítics, «la qual cosa és el meu únic desig i satisfacció». Paula insistia que, en contra de les demandes del gremi de carreters de mar, ella podia deixar el carro a la seva família, lliure de càrrecs, de la mateixa manera que mercaders i negociants es prestaven els seus carros els uns als altres. Permetre al gremi que prohibís als comerciants aquesta pràctica, advertia, reduiria l'activitat econòmica i els beneficis que sostenien el comerç i beneficiaven al «bé públic». Si els comerciants tenien raons legítimes per a ajudar-se els uns als altres amb els seus carros, igualment les tenia Paula, que volia ajudar la seva pròpia família. Carles IV va trigar sis mesos a respondre a la petició de Paula Llorens. Quan ho va fer, aparentment commogut per la súplica d'aquesta mare vídua, va ser per a atorgar-li el permís de prestar el seu carro i cavall als seus gendres amb «tota llibertat». És probable que Llorens fos una vídua de comerciant familiaritzada amb la manera com fabricants, comerciants i mercaders feien negocis. Llorens declarava que tenir carro i cavall no era «un luxe», sinó una necessitat, i per tant els comerciants només prestaven els seus carros per a transportar gèneres com cotó o indians, fins al port i des del port de Barcelona.

Encara que Llorens no descrivia l'ofici del seu difunt marit, sembla probable que des de la seva casa de quatre pisos en el carrer de Sant Llàtzer —al barri industrial del Raval— aquesta vídua dirigís algun negoci relacionat amb la indústria d'indians, per al qual segurament necessitava el seu propi carro. Malgrat ser probablement una dona de negocis, la vídua Paula Llorens es va mostrar poc inclinada a definir-se com a tal en la seva petició al rei. Aquesta resistència a ser vista com a «dona de negocis» no era una simple estratègia per a guanyar el favor del monarca. Encara que les esposes i filles de mestres artesans i comerciants jugaven un paper important en l'ofici sota la supervisió del marit o pare, les ordenances gremials generalment permetien a una vídua treballar com a mestre si no es tornava a casar, fins que un fill aprovés l'examen de mestratge o

5. Totes les referències al cas de Llorens provenen de l'Arxiu de la Corona de Aragó (ACA), Reial Audiència (RA), acordades registre núm. 1016, f. 441-49, 1799.

un gendre pogués encarregar-se de la botiga i el taller. Aquestes restriccions no afectaven les vídues de comerciants o les dones en oficis que no estaven regulats per un gremi, com era la producció d'indianes i «pintats de seda». Així i tot, les autoritats reals i civils no veien amb bons ulls la participació en negocis de dones sense supervisió masculina. Per tant, dones de negocis com Paula Llorens s'enfrontaven al dilema de participar en el comerç sense arriscar la seva reputació. Per això, Llorens havia de deixar clar que no desitjava usurpar el lloc dels negociants en el món del comerç. Al contrari, les vídues com Paula Llorens estaven, de fet, assumint les obligacions econòmiques i familiars de les «dones de valor». El seu objectiu era salvar la família i mantenir la seva pròpia reputació.

La dona de negocis com a «dona de valor»

La súplica de Paula Llorens al rei Carles IV apunta a una de les maneres com una vídua podia accedir a l'espai públic del comerç sense sortir —almenys de forma simbòlica— de la casa, com una extensió del seu paper de mare. En poques paraules, les responsabilitats maternals obligaven aquestes dones a portar a terme activitats que no s'esperava normalment que una dona portés a terme. Els escriptors, i fins i tot escriptores, de l'edat moderna insistien que les dones tenien l'obligació d'encarregar-se del govern de la família, el qual consistia a servir el marit, criar els fills i administrar les finances de la casa. La majoria d'autors van posar èmfasis en els deures que les dones tenien envers el benestar de la família. El 1720 fra Antonio Arbiol afirmava que «*una muger prudente consiste en saber gobernar bien su casa y conservar lo que su marido le adquiere gastando con discreción lo que es necesario, sabiéndolo distribuir a su tiempo oportuno, y cuidando de que sus criados y criadas ganen el pan que comen*».⁶ Citant a Jenofont, el 1790 Josefa Amar y Borbón afirmava que mentre que la política era la ciència dels governants, l'economia era la veritable «ciència de les dones».⁷ El conegut autor Fray Luis de León es basava en textos com els de Jenofont i la Bíblia en la seva famosa obra *La perfecta casada*, publicada el 1583 i reeditada en nombroses ocasions durant el segle XVIII, per a provar que la dona «*governe su gente, mire lo que se ha de proveer y haze aquel día*». Portant a terme aquestes tasques a la perfecció, Fray Luis afirmava la casada es convertirà en una esposa virtuosa, és a dir, en una «*muger de valor*» capaç de sobreposar-se a la seva pròpia naturalesa feble pel bé de la seva família.⁸ Igualment, el religiós del segle XVII, Gaspar Astete, en un tractat del govern de la família afirmava que

6. A. ARBIOL, *La familia regulada*, Zaragoza, 1720, 515. Hi ha una versió facsímil d'aquesta obra publicada per Institución Fernando el Católico (Saragossa, 2000).

7. J. AMAR Y BORBÓN, *Discurso sobre la educación física y moral de las mujeres*, Madrid, Cátedra, 1994, 164-69.

8. Fray Luis DE LEÓN, *La perfecta casada*, (ed. Javier San José Lera), Madrid, Espasa-Calpe, 1992, 122, 87.

la mare, particularment si era vídua, havia de ser «*una muger varonil*» en tots els aspectes dels seus deures maternals.⁹

Sens dubte, una dona que s'ajustava a l'ideal de la dona de valor era Rita Gerle. El juliol de 1783, Gerle va presentar una petició a la Junta de Comerç per a continuar en l'ofici del seu marit com a fabricant de pintats a la xinesca.¹⁰ El fabricant barrejava els colors dels tints per a pintar, o més precisament, per a imprimir el tint en el teixit de seda. Aquesta tècnica, usada prèviament en el pintat d'indianes, va ser introduïda el 1740 pel mestre veler Isidre Català. Els pintats a la xinesca havien guanyat popularitat en la segona meitat del segle i, per tant, no és sorprenent que Rita volgués mantenir el negoci després de la mort del seu marit. Però encara que el pintat a la xinesca no estava regulat per cap gremi, la Junta de Comerç —formada per comerciants i propietaris de fàbriques d'indianes— requeria que tots els fabricants (d'indianes i a la xinesca) passessin un examen demostrant les seves habilitats en l'ofici.

Encara que poc després de la mort del seu primer marit Rita Gerle s'havia casat amb un perruquer i els seus fills eren ja majors d'edat, Rita va considerar que el seu argument més convincent era el de presentar-se com «*una muger de valor*» que necessitava treballar per a mantenir la seva família.¹¹ En la seva petició, Rita afirmava que necessitava continuar en la fàbrica del seu marit per a poder mantenir-se, no només a si mateixa, sinó també als seus dos néts i al pare dels nens (el gendre de Rita), ara vidu, qui no guanyava més que quatre pessetes al mes. Rita posseïa els coneixements d'un fabricant perquè havia treballat al costat del seu marit durant vint-i-un anys, i durant la llarga malaltia del seu primer marit ella va estar a càrrec de la fàbrica. Per a assegurar que els colors i tints fossin perfectament executats Rita proposava a la Junta que el seu propi pare (fabricant de pintats a la xinesca) supervisés el seu treball.¹² Si la Junta de Comerç va arribar a respondre a la petició de Rita, aquest document s'ha perdut. No obstant això, tal com veurem, els seus arguments, almenys aquesta vegada, no van ser del tot convincents. La seva estratègia següent resultaria més convincent i eficaç.

Quan el treball d'una dona és el seu propi i legítim negoci

L'octubre de 1784, transcorregut més d'un any de la seva primera petició, Rita Gerle suplicava altre cop a la Junta de Comerç. Aquesta vegada demanava

9. G. ASTETE, *Tratado del gobierno de la familia y estado de las viudas y doncellas*, Burgos, 1630, 54.

10. Biblioteca de Catalunya (BC), Junta de Comerç (JC), lligall 53, capsa 71, núm. 17 (14), 1 de juliol de 1783.

11. El marit de Rita, Josep Lavila, havia mort en algun moment entre maig i juliol del 1783. Poc després, es va casar amb el perruquer Andrés Gerle (també escrit Jarlet o Charlet).

12. El pare de Rita era el famós fabricant Celedonio Estruch, qui va treballar per a la fàbrica d'Isidre Català durant vint anys, des de 1749, quan Català va establir la seva fàbrica; BC, JC, lligall 51, núm. 17, 20 de desembre de 1773.

als seus oficials que ordenessin un examen perquè ella pogués mostrar els seus coneixements com a fabricant.¹³ Un mes després de la seva petició, el pare de Rita, actuant com a supervisor de la Junta de Comerç en les visites que la Junta feia a les fàbriques de pintats a la xinesca de Barcelona, advertí a la seva filla que si continuava treballant sense ser fabricant examinada rebria una gran multa. Rita respongué que no entenia delinquir en res «*mediante haberse dignado su Magestad expedir una Real Cédula, dando amplia facultad a las mugeres para dedicarse a toda labor propia de su sexo, aunque fuese privativo a qualquier gremio*».¹⁴ A més, assenyalava que altres dones, com les germanes Francisca i Isabel Abril, tenien el seu propi negoci de pintats a la xinesca.¹⁵ Tot i així, si Rita volia continuar pintant sedes a la xinesca legalment, havia de certificar-se com a fabricant.

La petició de Rita és excepcional perquè no hi havia cap altra dona certificada com a fabricant. Si la Junta accedia a la petició i aprovava l'examen, Rita Gerle passaria a ser la primera dona fabricant a Espanya. Per a obtenir el títol de fabricant un candidat havia de tenir dos anys d'experiència treballant a les ordres d'un fabricant certificat i aprovar un examen administrat per un expert. L'expert havia de certificar que el candidat tingués «coneixement extraordinari en el dibuix de disseny» i l'habilitat de «fer els colors» que atreia els consumidors. Català sabia que Rita Gerle tenia molts més anys d'experiència que els dos requerits per la Junta. El mateix Català havia ensenyat la tècnica del pintat a la xinesca al seu marit, i sabia que des de llavors Gerle havia estat treballant amb ell. Per aquestes raons, Rita va informar la Junta de Comerç que si Isidre Català era el seu examinador «*con quien mediante el conocimiento y trato de muchos años está crecida*» ella es sentiria «*con más desahogo y menos encogimiento [de] manifestar su habilidad*». Sorprenentment, aquesta vegada la Junta va acceptar la petició de Rita i, després d'aprovar aquest examen, li va atorgar el títol requerit per a poder tenir la seva fàbrica. No obstant això, la Junta no reconeixia Rita com a fabricant o fabricanta, sinó que en passar l'examen li atorgà el títol de mestra «aprovada». Potser els membres de la Junta de Comerç no estaven segurs de les possibles implicacions que podia tenir el fet d'atorgar una certificació de fabricant a una dona.

13. Després que la petició de Rita de juliol de 1783 fracassés en convèncer la Junta de Comerç, Rita designà el seu gendre Raimon Boladeras com el fabricant de la seva fàbrica. Tanmateix, l'octubre d'aquest mateix any la Junta de Comerç prohibí a Raimon Boladeras seguir en l'ofici perquè no era fabricant certificat. Eventualment Raimon es va certificar aprovant l'examen i establí la seva pròpia fàbrica, independent de la de Gerle.

14. BC, JC, lligall 54, caps 17, núm. 121, 6 de setembre de 1784.

15. Les germanes Abril eren propietàries d'una fàbrica al carrer Bonsuccés. La fàbrica Abril de fet era il·legal, ja que cap de elles no estava certificada com a fabricant. La Junta de Comerç repetidament sancionà les germanes amb multes, però d'alguna manera a través dels anys las germanes Abril van continuar amb el seu negoci, potser pagant les multes o, més probablement, canviant de lloc la fàbrica cada cop que els inspectors trobaven la seva nova localització; BC, JC, lligall 54, caps 15, 31 d'octubre de 1783.

En última instància, l'èxit de Rita Gerle va dependre no de presentar-se com «*una muger de valor*» sinó en el seu coneixement del Reial decret de 1779. Gerle apareix com coneixedora de la llei que afirmava que «*no se impida a las mugeres la enseñanza de todas aquellas labores y artefactos que son propias de sus fuerzas y sexo ni que vendan por sí, o de su cuenta las maniobras que hiziesen sin embargo de qualesquiera privativas o prohibiciones que en sus respectivas ordenanzas tengan los maestros de los gremios*».¹⁶ Amb la llei de la seva part, Rita no va sentir la necessitat d'emfatitzar les seves obligacions maternals o fins i tot el fet que un parent seu pogués supervisar el seu treball en la fàbrica. No està clar, no obstant això, per què no va usar aquesta estratègia en la seva primera petició. Potser fou producte de la incertesa de les dones de fer aquest tipus de reivindicacions sobre el seu lloc legítim en el món dels negocis. L'argument que certes activitats constituïen treballs de dones no sempre funcionava al seu favor. Poc després de l'emissió del Reial decret de 1779, els mestres del gremi de mercers de Barcelona van demanar que es prohibís a les dones vendre teles de cotó i de lli en el mercat central del Born. Els mercers justificaven la seva demanda afirmant que el rei Ferran VI els va atorgar el 1757 un privilegi que els donava privativa exclusiva per a vendre «*cualquier producto hecho de lino en esta ciudad y sus suburbios*».¹⁷ Una vídua, Isabel Banti, rebatia les exigències del gremi de mercers davant la cort del veguer, en insistir que les dones duïen venent teles en els mercats de la ciutat durant més de quaranta anys. En nom seu i de les altres dones acusades, Banti advertia que les dones des de «*tiempo immemorial han vendido por las casas, calles y plazas públicas de esta ciudad, pañuelos, blavetes, ropas de algodón y otras de diferentes especies; lo han hecho ya por sí, y ya también como mercenarias entregandoseles las dichas ropa para vender, no sólo por fabricantes de esta misma ciudad sino también por tenderos de liensos*».¹⁸ Malgrat les queixes de Banti, la cort va decidir a favor dels mercers. Enfurida, el 1780 Banti va apel·lar la decisió de la cort del veguer. L'apel·lació va ser denegada per no haver estat presentada a temps. La documentació no indica si aquesta vídua va intentar basar la seva apel·lació en el Reial decret de 1779 citat per Rita Gerle.

La vídua com a dona de negocis

Els exemples discutits fins ara procedeixen de dones de negocis que defensaven el seu dret a participar en el comerç emfatitzant la seva feminitat o la seva maternitat. Tot i així, hi havia un nombre considerable de dones que va jugar un paper actiu en els negocis presentant-se a si mateixes simplement com a vídues de comerciants o propietàries de fàbriques. Això és especialment cert entre les vídues de negociants de Barcelona que tractaven amb el pròsper comerç i pro-

16. Còpia del decret a BC, JC, lligall 54, capsa 17, núm. 229, 31 d'octubre de 1784.

17. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), Arxiu del Veguer (AV), 32-1027, 1779.

18. XX. AHCB, AV, 32-1027, 1779.

ducció d'indianes. La producció d'indianes no estava controlada per cap gremi i, com en el cas dels pintats a la xinesca, la Junta de Comerç supervisava només certs aspectes de l'ofici. No obstant això, les regulacions de la indústria d'indianes no deien res sobre el sexe dels propietaris de fàbriques, i això va permetre a moltes vídues de propietaris de fàbriques el poder prendre les regnes del negoci després de la defunció dels seus marits. Almenys vint-i-cinc propietàries de fàbriques eren dones, i aproximadament la meitat d'aquestes fàbriques es trobaven entre les més grans de la ciutat. Això vol dir que les fàbriques de dones representaven aproximadament un 20 per cent de les 120-130 fàbriques d'indianes entre els anys 1780 i principis del segle XIX.¹⁹

Que les vídues poguessin ser legament propietàries de fàbriques no vol dir que tinguessin la mateixa igualtat d'oportunitats i reconeixement que els propietaris de fàbriques. Potser la diferència més evident entre dones i homes propietaris era que les dones no gaudien d'una identitat professional amb un reconeixement institucional. De fet, tots els homes propietaris eren o bé mestres d'un gremi o mercaders vinculats al Consulat de Mar de Barcelona o, després de 1772, a la Reial Companyia de Filats de Cotó d'Amèrica. I els propietaris de grans fàbriques també tenien la possibilitat de ser membres de la Junta de Comerç. Mancades d'una identitat professional definida i una participació institucional, aquestes dones propietàries de fàbriques eren conegudes simplement com a vídues de propietaris de fàbriques, i les denominacions de les seves fàbriques reflecteixen aquesta situació. Quan Magí Marí va morir el 1778 el seu fill, també Magí, li va donar un nou nom a la fàbrica d'indianes incloent la seva dona. Així doncs, la fàbrica Marí es va convertir en Fàbrica de Rita i Magí Marí.²⁰ El 1792, després de la mort del fill del fundador, la fàbrica va passar a ser Fàbrica de la Vidua Magí Marí. En molts casos, no obstant això, el nom de la dona mai no apareix en el títol de la fàbrica. Després de la mort del propietari la majoria de negocis es denominen simplement *fàbrica vídua de tal i tal* o *fàbrica vídua i fills de tal i tal*. En altres paraules, de fet totes les propietàries de fàbriques d'indianes solament existien legalment com a vídues de propietaris.

L'exemple de Rosa Fraginals mostra el rol central de la viduitat en la identitat pública de les fabricantas d'indianes.²¹ Nascuda Rosa Llorens, Fraginals es va casar

19. El nombre de dones propietàries de fàbriques d'indianes és aproximat i es basa en la documentació existent en l'Arxiu Històric de Protocols (AHPB), AHCB, (AV i Fons Comercial - FC), i BC (documents de la JC). Sobre el nombre total de fàbriques, vegeu J. K. THOMSON, *A Distinctive Industrialization: Cotton in Barcelona 1728-1832*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992, 188, 195, 279 (hi ha traducció del llibre de Thomson: *Els orígens de la Industrialització a Catalunya*, Edicions 62, 1994). Tantmateix, la majoria de fàbriques amb dones propietàries no apareixen en el llistat de Thomson.

20. XX. BC, JC, lligall 53, caps 27, núm. 24, 1779; BC, JC, lligall 51, caps 68, núms. 2 i 13, «Relación de las fábricas de indianas y blavetes arregladas», 20 de març de 1784.

21. La documentació que he emprat per a reconstruir la història de Fraginals procedeix d'AHPB, Ramon Constançó, manual dels anys 1785-91, que inclou els testaments i els inventaris dels béns de Rosa Fraginals. Per al testament i inventari del seu marit, vegeu nota 22.

amb el mestre veler Francesc Friginals, i durant anys ella i el seu marit van regentar una botiga en un casa llogada al carrer Sant Pere. El 1766, Francesc es va associar amb al mestre veler Josep Aymar i el mestre droguer Joan Baptista Sirés per establir una fàbrica d'indianes amb el nom de Joan Baptista Sirés & Cia.²² Rosa va ser l'encarregada de vendre les indians de la fàbrica des de la botiga familiar fins a la mort de Francesc el 1770. Després del decés del seu marit, Rosa Friginals es va convertir en hereva universal de les propietats del matrimoni, una modesta fortuna que incloïa 350 lliures en metàl·lic, una casa recentment adquirida i la participació de Francesc en la fàbrica d'indianes que equivalia a 2.000 lliures.²³

En el moment que va morir el seu marit, Rosa es trobava al llit malalta amb febres que la van mantenir incapacitada durant mesos, sense «*ninguna esperanza de sobrevivir y habiendole sido administrados los últimos sacramentos*». Després d'una recuperació miraculosa, Rosa va saber de la mort del seu marit. Aviat la vídua de Francesc Friginals va iniciar la seva transformació per a convertir-se en una reeixida dona de negocis. Rosa Friginals va continuar amb el seu treball a la botiga del carrer Boqueria, on havia venut les indians de la fàbrica Sirés. La vídua Friginals va ser un dels tres socis de la fàbrica fins a 1785, l'any que Rosa i Josep Aymar, els dos socis de la fàbrica Sirés, van guanyar un plet contra Sirés a causa de certes irregularitats en els llibres de comptes. Sirés va haver de retornar a Rosa els diners invertits pel seu marit en formar la companyia més la seva part dels beneficis de la fàbrica durant els últims dinou anys.²⁴ Just després d'acabada la seva associació amb Sirés, la vídua Friginals va establir una nova fàbrica d'indianes amb Antoni Marimón. La fàbrica, que ja existia anteriorment a la unió amb Friginals, va seguir dient-se fàbrica Marimón; per tant, el nom de la fàbrica mai no va reflectir la participació de la vídua Friginals.²⁵ El 1786, Rosa va adquirir una casa de dues plantes al carrer Arolas, molt a prop de la seva casa al carrer Boqueria. En aquesta època també va comprar una tercera casa al carrer del Bisbe, prop de la catedral.²⁶ Quan Rosa va morir el 1791, la seva fortuna incloïa tres cases i participacions en la fàbrica Marimón d'un valor de 18.678 lliures —suma que representava deu vegades la quantitat que li va deixar el seu marit en el seu testament.

L'inventari *post mortem* de les pertinences i propietats de Rosa Friginals reflecteix el seu esforç per construir una imatge de si mateixa com una vídua

22. AHPB, Ramon Constançó, manual, f. 204-05 (20 de maig de 1785), 252-56 (15 de juliol de 1786).

23. AHPB, Juan Fontrodona, manual (el testament de Francesc, 28 de febrer de 1770); inventari dels seus béns (29 de desembre de 1770).

24. Per a més informació sobre la fàbrica Sirés, vegeu M. V. VICENTE, *Clothing the Spanish Empire: Families and the Calico Trade in the Atlantic World*, Nova York, Palgrave MacMillan, 2006, capítol 3.

25. AHCB, AV, 37-1297. La fàbrica Marimón a principis dels anys noranta passà a tenir dotze telers; THOMSON, *A Distinctive Industrialization...*, 188.

26. AHPB, Ramon Constançó, manual, 2 de juliol de 1785, fol. 234; AHCB, Obreria, C-XIV-48, 22 de novembre de 1787.

respectable. La vídua Friginals segurament era una dona la presència de la qual emanava autoritat. Vestia gairebé sempre de negre o de negre i gris, com s'esperava d'una vídua respectable, alhora que també cuidava de mostrar en la seva vestimenta signes de la seva riquesa en lluir joies com a diamants i robís. Al mateix temps, s'ocupava personalment de decorar i arreglar la seva casa i botiga del carrer Boqueria omplint les habitacions d'objectes religiosos en quantitats que sobrepassaven fins i tot l'esperat de dones pietoses de la seva època. Friginals també cuidava de l'ordre i aparença de la seva botiga i es va preocupar de decorar les parets amb indianes de flors grogues. Quan es compara amb els inventaris de vídues de negociants més modestos es destaca el desig de la vídua Friginals d'oferir una imatge sòbria i ordenada. Per exemple, a la casa de la vídua sedera Catarina Coll —que d'altra banda no posseïa l'impressionant nombre de vestits negres que tenia la vídua Friginals—, els telers i eines de treball apareixen situats en diferents parts de la casa, sense massa separació entre el dormitori, la sala o el taller.²⁷ Aquesta divisió, tan comuna en el món artesanal, era impensable per a la vídua Friginals.²⁸

Les vídues com Rosa Friginals no descrivien el seu treball com «treball de dona» —com era el cas de Rita Gerle o Isabel Banti— ni tan sols com un treball fet per al benefici de la família— com ho va fer Paula Llorens. Friginals, en canvi, emfatitzava la seva qualitat de vídua, ja que la seva autoritat en un món dominat per homes propietaris de fàbriques venia directament de part del seu difunt marit. Encara que mai no tenim la impressió que Friginals dubtava de la seva posició legítima com a propietària, o fins i tot de la seva capacitat com a empresària, era la seva viduitat la que li oferia, ni que fos només temporalment, un lloc en el món dels negocis. Així, no és sorprenent que Rosa Friginals deixés tota la seva fortuna al seu fill gran, Pere Jaume Friginals. En canvi, a la seva filla, Josefa Soler, que també era vídua i vivia amb ella, Rosa només li va deixar una modesta pensió de 100 lliures anuals fins a complir els cinquanta anys, quan la pensió passaria a ésser de 150 lliures fins a la seva mort. Malgrat que Rosa havia invertit tants anys en administrar amb tant d'èxit el negoci familiar, la vídua Friginals va decidir al final que la seva pròpia filla no tindria res a veure amb el negoci.

Identitats incertes, veus individuals

El llegat textual de les dones de negocis ens mostra els seus esforços per vestir la incertesa del seu rol com a empresàries amb una imatge de dones res-

27. AHCB, AV, 37-1642, 1816.

28. Per al tema dels inventaris d'artesans vegeu el treball de X. LENCINA PÉREZ, «Espais i objectes quotidians: els inventaris post mortem catalans en el context europeu», *Pedralbes. Revista d'història moderna* 18, 1, 1998, 303-10.

pectables, mares i vídues. Fins a cert punt, aquestes dones van trobar necessari presentar-se a si mateixes en els textos per poder commoure les autoritats perquè els concedissin les seves peticions. Encara que cap dels textos discutits no explica en detall les seves relacions familiars, les empresàries basaven la seva autoritat a la fàbrica en la seva autoritat dins la família. El vestuari de Rosa Fraginals marcava clarament la seva posició com a vídua assentada, capaç de controlar diferents negocis alhora que continuava el seu rol de matriarca de la família Fraginals. Paula Llorens assumia el paper de mare responsable dedicada al benestar dels seus fills; Isabel Banti insistia en la seva condició de venedora com a part d'un grup, víctima dels interessos particulars dels mestres mercers. Així doncs, conscientment o inconscientment, cadascuna d'aquestes dones va buscar i va trobar models d'autoritat, estereotips de dones i, amb això, va sacrificar part de la seva individualitat en pro d'un objectiu que desitjaven aconseguir.

Però ens trobem amb la dificultat de saber fins a quin punt aquests textos ens permeten escoltar la veu individual de les dones de negocis. La meua impressió és que, a través d'aquests estereotips, encara podem escoltar les veus de cadascuna d'aquestes dones suplicant, queixant-se i exercint certa autoritat dintre de les seves famílies i negocis. Paula Llorens, per exemple, apareix en la seva llarga petició com una dona particularment insistent i astuta. Llorens no va acceptar el rebuig de la seva petició per part del virrei, i d'alguna manera va aconseguir que la seva petició arribés fins al rei d'Espanya. En la seva última petició, Llorens ens mostra un gran coneixement del món de negocis a Barcelona i de la seva posició i drets en ell, drets que reclama per a si. A la vegada, Llorens destacava els seus deures maternals sense esmentar les raons per les quals ella —una vídua sense professió— tenia i mantenia un cavall i un carro. De manera similar, Rita Gerle també apareix en els documents com una dona sàvia i persistent. Quan el seu marit va emmalaltir i no va poder seguir amb la fàbrica, Rita va continuar amb el negoci, havent après el necessari per a poder dirigir una fàbrica de pintats de seda. De la mateixa manera que Paula Llorens, Rita no va abandonar el seu propòsit davant el primer fracàs i va continuar demanant a les autoritats que certifiquessin els seus coneixements per a poder legalment administrar la fàbrica del seu marit. En la seva última petició per a ser reconeguda com la primera dona fabricant d'Espanya, Rita no només va haver de passar un rigorós examen sinó també va saber mostrar el seu coneixement de la llei per a poder validar els seus arguments davant la Junta de Comerç. A diferència d'aquestes dues dones tan combatives, la vídua Fraginals apareix com una discreta, però no menys capaç, dona de negocis al capdavant d'una gran fàbrica i utilitzant la seva qualitat de vídua per a administrar el seu negoci en un mercat altament competitiu dominat per homes.

Per a concloure, aquests textos documenten no només els nombrosos reptes que sinó totes, almenys la majoria de dones de negocis a Espanya, van haver de sobrepassar. També ens parlen de la seva perseverança en un món dominat per homes. Les dones que he estudiat en aquest treball es van convertir en models per a altres dones de negocis que les van seguir. Les seves fàbriques i negocis

reeixits van ser coneguts per la comunitat no només de comerciants i empresaris sinó també pels seus veïns i veïnes. Rita Gerle esmenta les germanes Abril en la seva petició, però en aquesta època hi havia a Barcelona almenys dues dotzenes de fàbriques d'indianes regentades per dones. Molt més que els textos d'autoritats com Antonio Arbiol o Fray Luis de León, van ser dones com Fraginals qui van mostrar a altres dones que calia fer per a poder sobreviure en el món dels negocis essent dona. A la vegada, cadascun dels casos discutits aquí mostren amb claredat que malgrat la necessitat d'explicar les accions de les dones dins dels paràmetres i categories més generals, en última instància cada dona va trobar la seva manera particular de superar les dificultats que va haver de confrontar.